

Livet på en järnåldersgård på 600-talet

Av Ralf Norrman

Idag vet vi ofantligt mycket mera om hur livet tedde sig på en järnåldersgård i Österbotten än vad vi gjorde ännu för fem år sedan. Vi vet idag långt mer än då om gårdens ekonomi och kultur, om bebyggelse och bosättningskontinuitet, om boskapsskötsel och odling, odlingsteknik, grödor, byggnadsskick och hantverk.

Orsaken till denna kunskapsexplosion är det femåriga projektet ”Arkeologiska och miljöhistoriska studier i mellersta Österbottens järnålder och medeltid” som avslutades i våras. Projektets slutrapport är boken *Järnåldersbygd i Österbotten: En ekologisk-arkeologisk studie av bosättningskontinuitet och resursutnyttjande* författad av Evert Baudou, Roger Engelman, Lars Liedgren, Ulf Segerstam och Jan-Erik Wallin, utgiven i österbottniska fornforskningssällskapets skriftserie *Studier i Österbottens förhistoria* och förlagd på Scriptum.

I den här artikeln tänker jag kort presentera några av de spännande nya insikter som projektet resulterade i, och som presenteras av forskarna i boken (eller i tidigare utkomna artiklar).

Järnåldersgård i Kalaschabrännan, Malax

En del av den kunskapen härrör från tre års utgrävningar av husgrunder på en fornfyndplats i Kalaschabrännan, i Vias, Malax. Fornfyndsstället, med tre tidigare kända stora gravar och ett halvt dussin skålgropsstenar, är väl bevarat och har inte nämnvärt störts av senare tiders aktiviteter.

På stället har funnits en bondgård under mitten av järnåldern. En kol-14-datering på näver gav 640 e.Kr. och även föremålsfynd pekar på merovingertid (som merovingertid räknas 550–800 e.Kr.). Platsen har nyttjats någon tid före och någon tid efter 600-talet, exakt hur länge är inte helt klarlagt.

Boskapsskötsel och kornodling

I gårdens ekonomi har boskapsskötsel spelat en viktig roll. Detta förklarar även bebyggelsens läge. För boskapsskötseln har tillgången på vinterfoder varit avgörande, och vinterfoder har bärgats på de vidsträckta strandängar som den här tiden låg alldeles nedanför platsen. Huvudsakligen har man utnyttjat starr (vass-starr, *Carex acuta*-typ). Detta framgår av de makrofossilanalyser som Roger Engelman gjort på prov som tagits från stolphål i husgrunden, och från torvskikt i Vitmossen, den högmosse som idag täcker den plats där strandängarna låg på merovingertid.

Den åkerodling man bedrivit har skett på väl gödslade, väl bearbetade, permanenta åkrar. Man har odlat korn i ensäde.

Att det är korn som varit den huvudsakliga grödan framgår också av makrofossilanalyserna där korn, på samma sätt som i andra analyser från ett antal platser i Sverige och Finland helt dominerar. Att det handlar om vårsäd, kraftig gödsling och god bearbetning framgår av ogräsfloras sammansättning. Ogräsen är vårgroende ogräs, och sådana som gynnas av riklig kvävetillgång eller av att jorden störs, dvs. bearbetas.

Utom korn har påträffats mindre mängder av oljedådra (*Camelina sativa*, en oljeväxt), samt havre och råg.

Yta D, E och F, rensningsnivå 3 vid 1989 års utgrävning, från söder. Foto: L. Liedgren. Efter Baudou et al. Raderna av stolphål kan urskiljas som mörkare färgningar i de utgrävda ytorna.

¹ Artikeltexten har renskrivits 16.03. 2021 av Håkan Genberg. Bilderna, som även finns i originalartikeln, är skannade ur boken *Järnåldersbygd i Österbotten*.

Inget svedjebruk

I finländsk fornforskningslitteratur tur man ofta antagit att det förhistoriska jordbruket i Finland huvudsakligen skulle ha varit extensiv rågodling medelst svedjebruk

Emellertid ger inte järnåldersprojektets resultat någon bekräftelse på svedjebruk och rågdominans, utan pekar entydigt på en intensiv odling av korn på permanenta åkrar.

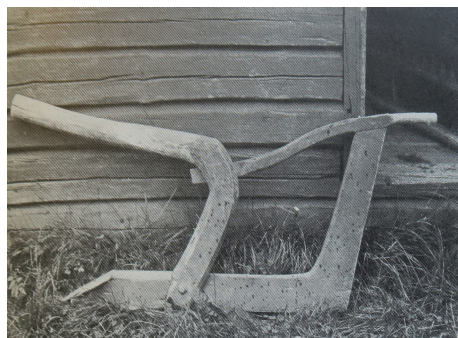
Boskapsskötsel och intensivodling hör ihop. Den gödsel som man behövde för åkern fick man av de stallade kreaturen.

Fornåker

Jorden har plöjts med årder. Intill de utgrävda husgrunderna påträffades i en utgrävningsruta, i gränsen mellan kulturjord och alv, åderspår som vittnar om att här legat en åker.

Fornåkrar är en sällsynt fyndkategori. På Finlands fastland har en fornåker tidigare påträffats i Rapola i Tavastland.

Resultaten av makrofossilanalyserna, samt de pollenanalyser som utförts av Segerström & Wallin, jämte upptäckten av fornåkern, visar att boskapsskötsel, med vinterfodertäkt av starr på närliggande strandängar, samt åkerodling av korn i ensäde, varit av stor betydelse i dåtida malaxbornas hushållning. Andra näringsfång belyses inte direkt av detta projekts resultat, men det är naturligt att anta att fiske och jakt spelat en roll, då liksom senare.

Årder, Vörå hembygdsgård. Liknande typ torde ha använts i åkerbruket under merovingertid i Kalaschabrännan. Foto: R. Engelmark. Efter Baudou et al.

Byggnadskultur

Kalaschabrännanborna har bott i långsträckta hallhus, av vilka delar av tre stycken (som icke är samtida, eftersom de delvis överlappar varandra) kommit fram vid utgrävningarna. Hus A kan följas efter en 24 m lång sträckning, hus B efter ca 21 m och hus C efter ca 18 m (– husen kan möjligen fortsätta mot väster, under icke utgrävd mark).

Husen har varit konvexa, med största bredd på mitten. Hus A har en största bredd ca 5,9 m liksom även hus B.

Husen har varit treskeppiga långhus och burits upp av väggstolpar och fåtaliga inre stolpar, satta parvis. I husgrundslämningarna på Kalaschabrännan kan man följa den utveckling i byggnadsstilen under denna tid av järnåldern som är känd från annat håll i Norden, och hussekvenserna i Malax kan inordnas i det nordiska och nordeuropeiska treskeppiga husets utveckling.

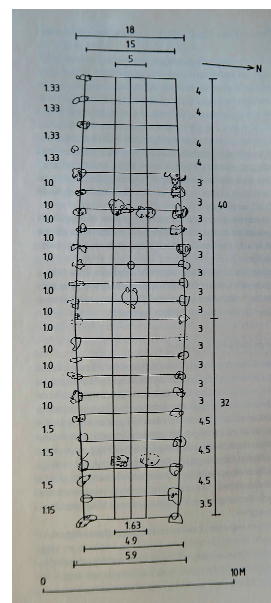
Iakttagbara mått i hus A

I sitt kapitel i järnåldersboken har Lars Liedgren ett avsnitt om iakttagbara måttenheter i hus A (– hus A var bäst bevarat).

I huset syns ett 13 m långt mittparti där alla stolpar är satta på ett avstånd av 1 m. I väster är avståndet 1,33 m. I öster är tre stolpar satta på ett avstånd av 1,5 m, och det sista avståndet är 1,15 m. Husets största bredd är 5,9 m och minsta bredd i öster 4,9 m. Hushalvorna är 10,65 resp. 12,32 m långa.

Liedgren skriver att vi här uppenbarligen har att göra med en måttenhet som är drygt 0,33 m. Hus A är då 72 fot, de bägge hushalvorna 32 resp. 40 fot.

Fotmättet om drygt 0,33 m är känt från nordisk järnålder, skriver Liedgren, från Borremose på Jylland. Den måttstock som hittades där är indelad i sex likadana längder totalt omfattande 3 fot eller 2 x 1,5 fot. D. Hannerberg som forskat i äldre mått vill kalla denna fot för "västlig" eller "keltisk".

Måttenheter i husgrund A. Efter Baudou et al.

Rumsindelning

Vilken rumsindelning man haft i husen kan man sluta sig till på basen av makrofossilmaterial i de utgrävda stolphålen.

Engelmark skriver härom att endast hus A har tillräckligt med provpunkter för en försiktig bedömning av husets uppdelning. Om de tolkningar som kan göras är riktiga, får man en uppdelning av husen som påminner om de äldre järnåldershusen längs norrlandskusten, köksavdelning i mitten, åt ena sidan stall (husdjursavdelning) samt eventuellt foderlada, och åt andra sidan loge.

Hantverk

Vad vet vi då om Kalaschabrännanbornas hantverk?

Om textilhantverk (vävning) vittnar två bitar bränd lera med tygavtryck. Mönstret är eggkypert (– det som idag på malaxdialekt kallas "åvāj"). Bland fynden av bränd lera kunde möjligen också ett fragment av en vävtyngd identifieras.

Om stensmide vittnar ett förarbete till en oval eldslagingssten. Stenen har spruckit. Även några få bitar flinta och kvarts påträffades.

Att metallgjutning förekommit på gården visar fynden av fragment av en smältdegel. Frågan om i vilken mån lokal gjutning förekommit har tidigare livligt debatterats, och degelfragmenten bidrar här till att ytterligare klarlägga den frågan.

Att järnsmide förekommit visar fynden av slagg. Fynden av metallföremål (ett likarmat spänne av brons, en hålkälsring av brons, en bronslänk, en järnkniv/pilspets av järn, en rombisk pilspets av järn, en spjutspets av järn, ett spik/nithuvud samt järntenar och järnfragment) är få i förhållande till storleken på de undersökta ytorna. Liedgren menar att man uppenbarligen varit rädd om metallen och i största möjliga mån återanvänt materialet.

Skärvor av keramik påträffades, men enligt Liedgren är mängden så ringa att man får dra den slutsatsen att keramik inte använts i det vardagliga livet i någon större utsträckning.

Undersökningen icke ett självändamål

Utgrävningarna och de andra undersökningarna i Kalaschabrännan har gett oss en ingående kunskap om denna järnålderstida gårds ekonomi och kultur. Resultaten är rika och intressanta.

Utgrävningarna av Kalaschabrännan var dock icke enbart, eller främst, ett mål i sig, men utgrävningen ingick som en integrerad del i det tvärvetenskapliga och internationella forskningsprojektet. Kalaschabrännanundersökningarna kombinerades med pollenprov på 10 platser i Malax, Solf, Vörså och Gerby-Vestervik, och med en målmedveten hypotesprövning och analys av betingelserna för bosättningskontinuitet och resursutnyttjande i Österbotten under järnålder (500 f.Kr.–1150 e.Kr.) och medeltid.

Kontinuerlig bosättning

Evert Baudou analyserar i sina kapitel i ljust av projektets rön och i relation till tidigare forskning bosättningskontinuitet under järnålder och medeltid i Österbotten. Bosättningen har varit kontinuerlig, utan avbrott, hela järnåldern och därefter.

Orsaken till att man tidigare felaktigt antog ett bosättningsavbrott under slutet av järnåldern är att man inte tillräckligt noga definierade vad bosättningskontinuitet innebär.

Man måste skilja mellan *gårdens* kontinuitet, *bygdens* kontinuitet och *regionens* kontinuitet.

I Österbotten orsakar den snabba landhöjningen i kombination med det flacka landskapet och betingelserna för utnyttjande av olika platser naturresurser (främst vinterfoderresurser på strandängar) förändras drastiskt på relativt kort tid. Då landhöjningen/strandförskjutningen förändrade betingelserna flyttade järnåldersmänniskorna, inom bygden och regionen, till bättre gårdslägen. Endast på vissa lämpligt belägna platser får man därför lång eller genomgående gårdskontinuitet. Det vanliga mönstret är korta, upprepade, flyttningar inom bygden eller regionen. Den tid de olika gårdsplatserna haft bo-

sättning bildar sammantaget, vad *bygden* eller *regionen* gäller, en bosättningskontinuitet som är obruten.

Anmärkningsvärda resultat

Järnåldersprojektet är det största arkeologiska projektet i Österbotten någonsin, och resultaten är anmärkningsvärda.

Det är nu angeläget att kännedomen om resultaten sprids, och att den nya kunskapen når så många som möjligt. Spridningen av boken *Järnåldersbygd i Österbotten* är det huvudsakliga sättet på vilka resultaten kan bekantgöras. Att bringa kännedomen om de nya resultaten till så många som möjligt är en angelägen uppgift. I denna strävan är även föreliggande artikel ett led. □

Utgrävningarna i Kalaschabrännan 1987–1989

Ledarna för det femåriga forskningsprojektet "Arkeologiska och miljöhistoriska studier i mellersta Österbottens järnålder och medeltid".

Från vänster professor Ralf Norrman, professor Evert Baudou, fil.dr. Roger Engelman, kulturombudsman Kurt Gullberg och fil.dr Ulf Segerström.

Foto: Esko Pursiainen.

Bilden från utgrävningen i Kalaschabrännan 1987. Arkeologen och utgrävningsledaren Lars Liedgren från Umeå universitet beundrar skålgropsstenen med sju gropar.

Foto: Gunnar Bäckman. Vasabladet.

Informationstavlan vid järnåldersboplatsen

Malax museiförening har satt upp informationstavlan.
En vägvisare till boplatsen finns på Kalaschavägen.

Kalaschabrännan

Under åren 1987–1989 undersöktes boplatsen på Kalaschabrännan. Österbottenska fornforskningssällskapet och Svenska Österbottens landskapsförbund tog initiativet till forskningsprojektet, som leddes av arkeologiska institutionen vid Umeå universitet under ledning av professor Evert Baudou, samt Museiverket. Utgrävningarna leddes av Lars Liedgren, FD i arkeologi. Projektet är dokumenterat i boken *Järnåldersbygd i Österbotten* (1991).

Här finns tre gravrösen (1) och sex skålgropsstenar (2), även kallade offerstenar, och här dokumenterades en boplats (3) med husdjurskällning, göds-lade åkrar, odling av korn, havre och råg. En forntida åker (4) med synliga årderspår skrapades fram, den första som hittats i Österbotten. Bebyggelsen började under folkvandringstiden, hade sin höjdpunkt under merovingertiden för att överges under 700-talet. Tre hus (5) har stått på platsen, de två äldsta hörde till de folkvandringstida husen med rader av takbärande stolpar. På grund av landhöjningen flyttade man från Kalaschabrännan, men man fortsatte att odla jorden på den gamla boplatsen.

Fynd från utgrävningen är bl.a.: björknäver (6), som låg över en kvadratmeter stor yta och som kol-14-daterades till 640 e.Kr., ett likamat spänne, textilavtryck (7), en rombisk pilspets, en spjutspets (8), krukskärvar, flint- och kvartsbitar, spår av metallhantering, sju degelfragment, smideslagg, mycket lerklining och brända ben.

Är Kalascha järnåldersmänniskornas namn på boplatsen?

Den här platsen heter *Kalaschabrenno* (dial.) och hela byn har det ålderdomliga och svårförklarade namnet *Kalascha*. Det finns många fornlämningar i omgivningen och vi får anta att ortnamnet *Kalascha* tillkommit under järnåldern.

Siri Hagback

Texten på informationstavlan.